

UDC 091:614.4(497.6)

Iz riznice pisane kulturne baštine: djelo „muhtesib“ kao izvor za proučavanje zdravstvene kulture

***

From the treasury of written cultural heritage: „Muhtesib” as a source for the study of health culture

Mr. sc. Senella Krehić-Fočak

Sarajevo, Bosna i Hercegovina
sekrehic67@gmail.com

Sažetak: *Pisana kulturna baština, sadrži dugi popis turskih i arapskih knjiga i rukopisa, u mnogim poljima ljudskog življenja, zahtijevajući pažljivu analizu i pravilan pristup u dobu digitalizacije. Među njima, se nalazi i prevod djela “Muhtesib” Abdullaha Šizerije, koje donosi potpuniji pogled na tržišno nadzorništvo u osmanskome periodu, a primjenjivan je i u našim krajevima. Ovo djelo detaljno opisuje zakone, obaveze i dužnosti trgovaca i zdravstvenih radnika, u pogledu mjesta i primjene tržišnih i higijenskih propisa. Poglavlja koja se odnose na zdravstvene propise, etiku i obrazovanje osoba koje se bave liječenjem, su od posebne važnosti, te kao takva predstavljaju važan izvor za proučavanje zdravstvene kulture i kulture uopšte.*

Ključne riječi: *dokumentarno naslijeđe, zdravstvena kultura, stara i rijetka knjiga, muhtesib*

Abstract: *The written cultural heritage, has a long list of Turkish and Arabic books and manuscripts, in many areas of human life, requiring careful analysis and proper approach in an age of digitization. Among them, there is a translation of the works of „Muhtesib” by Abdullah Šizevi, which provides a more detailed view of the market inspectorate in the Ottoman period, and it was applied in our country too. This work describes in detail the laws, obligations and responsibilities of retailers and health professionals, in terms of the application of market and hygienic regulations. Chapters considering health regulations, ethics and education of persons engaged in treatment, are of particular significance and represent an important source for the study of general and health culture.*

Key words: *documentary heritage, health culture, old and rare book, muhtesib*

Uvod

Poznato je da bosanskohercegovačka baština posjeduje bogatu pisanu kulturnu baštinu, koja se odnosi na područje orijentalnih rukopisa i knjiga, zatim posebnog oblika zbirki medžmua (magmu'a) koje se odnose na različite oblasti ljudskog življenja. (Gazić 2009) Često su ljudi sa ovih prostora prepisivali i prevodili stare knjige, među kojima one iz oblasti liječenja bolesti i zdravstvene kulture zauzimaju posebno mjesto. Ovdje se otišlo korak dalje, pa analizirani prevod knjige „Muhtesib“, autora Abdullaha Šizerije, čiji je prevod uradio Derviš Buturović, detaljno opisuje zakone tržišnog nadzorništva (inspekcije) sa aspekta zdravstvene kulture.

Jedno od objašnjenja pojma muhtesib je da je to riječ arapskog porijekla, a označava nadzornika bazara i trgovine u srednjovjekovnim islamskim zemljama, te da je dužnost muhtesiba bila osigurati obavljanje javnih poslova u skladu sa šerijatskim zakonom. (Wikipedia 2015)

Ponekad neke funkcije, kao što je ova-muhtesib, mogu biti povezane i sa drugim oblastima, odnosno mogu se naći u dubljem značenju u filozofiji, književnosti, religiji što je također spomenuto u zaključku ovog rada.

Materijal i metode

U ovom radu analiziran je jedan od prevedenih orijentalnih rukopisa, posebno zanimljivog sadržaja, koja se odnosi na inspekcijski, tržišni nadzor. Korišteni prevod djela „Muhtesib“, koji se nalazio u biblioteci Zavoda za javno zdravstvo (ZZJZ) FBiH, odnosi se na poslove i zadatke tržišnog nadzornika. Akcenat je stavljen na dio koji se odnosi na propise iz medicine, što će upotpuniti sliku stanja zdravstvene kulture i liječenja.

Sokolović (1945) koji je bio u posjedu novijeg prepisa ove rukopisne knjige, na arapskom jeziku, navodi da je to djelo imalo naslov Nihajetur-rutbe fi talebilhisbe, (O tržnom nadzorništvu), te da se radi o knjizi koja sadrži 40 poglavlja, gdje se „u više poglavlja raspravlja o čistoći trgovačkih i obrtničkih poslovnica, naročito onih, u kojima se vodi trgovina ili prerada

ljudske hrane, te o javnim kupatilima i njihovoj čistoći.”

Rezultati i diskusija

Djelo „Muhtesib“, obrađuje tržišni nadzor i zakone, sa posebnim akcentom na područje zdravstvenih propisa, higijene itd. Puno ime autora ovog djela je Abdullah b. Nasr b. Abdullah b. Muhammed Eš-Šizeri (iz Šizera). U podnaslovu se može vidjeti da se radilo o rijetkom pravnom naučniku, iz oblasti hisba literature, porijeklom iz kasabe Shizer, (okrug Hama u Siriji). Ovo rijetko djelo se nalazi biblioteci ZZJZ FBiH. U bilješci stoji da je prepisivač je Muhamed b. Muhamed b. Abdul-Vehab, koji je djelo prepisao u Jerusalimu (24. juni 1473. godine/ 26, Muharrem 878. po Hidžri)

U djelu Abdulaha Šizerije „Muhtesib“, koje je sa arapskog preveo Derviš Buturović, obrađuju se nadležnosti muhtesiba administrativne policijske narodne službe, koja ima široki djelokrug i, između ostalih, obuhvata propise koji se, odnose na zdravstvenu djelatnost. Muhtesib se oslanja na priručnike nazvane hisba. Propisi, koji su vladali u Srednjem vijeku, u periodu 749 – 1242. godine, a koji su važili u arapskim zemljama, pa potom prihvaćeni i u Turskoj i imaju pravnu normu, obuhvaćaju kontrolu zapremine mjera, tegova, puteva, privrede, zemlje, vjerskih ustanova, sudova i vojske, zatim nadzor nad okulistima, medicinarima, ljekarima za slomljene kosti, kao i ranarima.

Trideset treće poglavlje se odnosi na veterinare.

U 34. poglavlju djela „Muhtesib“, koje se odnosi na nadzor nad telalima, posrednicima za prodaju robova i životinja, piše slijedeće:

„Telal treba da je upoznat sa manama i verziran o počecima bolesti. Zbog toga, kad htjedne prodavati roba, razmotriće prije prodaje cijelo njegovo tijelo, izuzev stidnog dijela i izvidiće da u njeg' ne bi bila neka mana ili bolest, kako bi o tome mogao obavijestiti kupca.

Najprije će mu razgledati lice. Ako mu je boja blijeđožuta i mutna, to ukazuje na bolest u plućima ili u slezeni ili na trbušne bolesti. Ako je u licu crven sa bijelinom oko obrva i trepavica i sa promuklošću u grlu, to ukazuje na postojanje džuzuma (vrsta lepre) naročito ako se tome priključi još i okruglost zjenica i njihova mutnoća. Ako mu je u očima žutina, to ukazuje na slabost pluća, a ako su u njma crvene žilice to ukazuje na nastup sebela (keratitis).

Zatim će ispitati zadah iz usta i nosa (ozena) da ne bi grdno zaudarali pri disanju. Razmotriće i oblik nosa, pa ako je grub i iskrivljen na jednu stranu, ukazuje da mu unutra ima basur (ekcem). Razmotriće ga na suncu”. Sve ove napomene su veoma zanimljive ako se ima u vidu važnost osnova i načela u postavljanju dijagnoze kako se to radilo na Orijentu, odnosno ono

što se označava kao orijentalna dijagnoza.

Nadalje je interesantna analiza koja se odnosi na zube: „Zatim će mu pretražiti zube i razmotriti njihovu simetričnost, jakost i čistoću boje, da ne bi bio koji izjeden ili da se klima, ili je pod nekom drugom manom. Potom će zatražiti da govori i poslušaće njegov razgovor da ne bi bio nijem (ahras), tepav, fafav, mucav ili smeten, nesposoban da riječi izgovara potpuno”.

„Iza toga će mu razmotriti kosu i kožu glave, da u njoj ne bi bili čviljci ili perut. Zatim će razgledati vrat, njegovu simetriju i da njemu ne bi bilo traga čireva i osipa. U njemu često budu žlijezde iz kojih se izvode škrofule. Zatim će razmotriti prsa, široka, debela, jer tanka slaba, sa izbačenim plečkama ukazuju na sušicu. Zatim će ga povaliti na leđa i pretražiti sav trbuh, jetru, slezenu, zatim želudac. Ako mu želudac bude tvrd, upućuje na bolest u njemu.

Međutim za ustanovljavanje svih tjelesnih mana, mjerodavni su bili samo ljekari. Ako se radi o prodaji robinje, zapovjediće se pouzdanim ženama da one razmotre ono što smo spomenuli o muškarcu-robu.“

Tridesetpeto poglavlje se odnosi na banje, a tridesetšesto na one koji puštaju krv.

Poglavlje koje se odnosi na propise iz medicine, zavedeno je pod brojem XXXVII, odnosi se na vršenje onih dužnosti koje dozvoljava šeriatsko pravo.

Prema tome, medicinar je lice koje poznaje anatomiju tijela, konstrukciju organizma, bolesti koje se javljaju, uzročnike, indikacije i simptome bolesti, djelotvorne lijekove protiv njih, nadomješta ono što se u njima ne bude nalazilo, poznaje način njihovog izlučivanja i put njihove upotrebe kod liječenja, tako da se bolesti i lijekovi kvantitativno izjednače.

Onome ko nema ovih kodifikacija, nije mu dozvoljeno liječenje bolesnika, niti da poseže za lijekom koji sadrži opasnost. Navodi se da su vizantijski vladari za svaki grad postavljali po jednog nad-lijječnika, zatim upućivali ljekara da pred njim polaže ispit, pa ako zadovolji, tek onda se može baviti liječenjem. U okviru ispitnog gradiva, muhtesib je ispitivao ljekara o onome što uči Hunein u knjizi Mihnet-ut-tabib, što znači „Ljekarev praktični ispit“.

U djelu se dalje navodi da kada bi vizantijski ljekar pohodio bolesnika, pitao bi ga za uzrok i kakvu bol osjeća, zatim bi napravio kanun za ljekovita pića i ostalo. Potom bi napisao bilješku o tome šta je bolesnik naveo i šta mu je on prema tome propisao. Bilješku bi predao bolesnikovim starateljima, zasvjedočivši to prisutnim licima.

Slijedi citat: „Sutradan bi pohodio bolesnika i razmotrio ono što je predao starateljima. Ponovo bi pitao bolesnika i napravio recept prema zahtjevu stanja, a napisao bi i bilješku kao ranije. Tako bi činio sve

dok bolesnik ne bi ozdravio ili umro. Ako bi ozdravio ljekar bi naplatio uslugu i primio nagradu. Ako bi bolesnik umro, sastali bi se njegovi staratelji kod nadliječnika i podnijeli bi mu bilješke koje je pisao ljekar, pa ako bi on vidio da je ljekar postupao prema zahtjevima ljekarske nauke i vještine bez propusta, rekao bi im: „Vaš šticećenik je umro prirodnom smrću, bez ikakvog ljekarskog propusta i krivnje“. Ako bi ustanovio protivno tome, rekao bi im da od ljekara naplate krvarinu za druga, jer je onaj koji ga je usmrtio svojom lošom ljekarskom vještinom ili propustima“.

Bizantinci su, dakle, bili pažljivi prema svim časnim figurama, ali se liječništva nije prihvatao niko drugi, osim onih koji su za to bili osposobljeni. Bilo je potrebno da Muhtesib uzme od ljekara obavezu, koju je od njih uzimao Hipokrat, (Hipokratova zakletva), da ih prisegne da neće davati štetan lijek, da neće praviti otrov, da neće opisivati otrove u prisutnosti neukog svijeta, da ženama i muškarcima neće davati lijek kojim se vrši pobačaj odnosno presijeca plodnost, da će kad budu pohodili bolesnika zatvoriti oči pred stvarima koje nije dozvoljeno gledati i da neće otkrivati bilo čiju tajnu.

Uz to je potrebno da ljekar ima sve potrebne instrumente-prema propisu. Prvo se, pod brojem 1 spominju zubna kliješta (kalbat-ul-adras). Zatim su, iza njih, pobrojani sljedeći instrumenti: zapržači slezine, hvataljke pijavica, štrcaljka za hemoroide ili klistir za bolove u crijevima, štrcaljka za muški polni organ, procjep za hemoroide, kositar, kalaj ili olovo za težinu, dilatator spekulum za maternicu, depilata za stidne dlake, termofor za parenje trbuha, čaša ili fildžan za strunu, pinceta za čišćenje nosnih šupljina, štipaljka za hemoroide koji se pojave oko čmara. Među medicinskim instrumentima, nalazio se i pribor okulista i ranara.

U slučaju preloma kostiju, nikome nije bilo dozvoljeno da se prihvate zbrinjavanja bolesnika, ako prethodno nije ovladao poznavanjem pravila iz hirurgije, posebno broja čovječijih kostiju (navodi se broj 248) sa poznavanjem njihovog broja i veličine. To se obrazlaže neophodnošću da u slučaju iščašenja ili povreda, svaka kost sastavi i vrati na svoje mjesto tj. hirurškim jezikom rečeno, da se uradi postupak repozicije.

Posebno potpoglavlje odnosi se na ranare koji su dužni poznavati Galenovu zbirku propisa o ranama i mehlemima pod imenom „Katadžans“, kao i anatomiju ljudskih udova, sistem krvnih žila i nerava, kako bi ih mogli izbjeći prilikom otvaranja gnojnih nakupina (apscesa). U tu svrhu ranari su morali imati posebnu kolekciju-kasetu sa instrumentima, u kojoj su se nalazili hirurški noževi, sprave za fiksaciju glave, sprava za operacioni sto-za ukosivanje i izbočivanje ljudskog tijela, trepan za vađenje kostiju glave, pila za amputaciju, pinceta za uho, cvijet drveta Vitis qua-

driangularis Wal., posuda za miješanje melema, lijek za zaustavljanje krvarenja.

Zanimljivo je da su ranari kod liječenja ponekad i obmanjivali pacijenta na način što su iz rane izvlačili prethodno pripremljene kosti, koje su zatim pokazivali, da bi ih, na taj način, predstavljali kao rezultat svojih intervencija.

Čuveni medicinski autoritet, Er-Razi, je tvrdio da je etika važna na polju medicine, te predlagao da se medicina i etika trebaju zajedno izučavati. O profesiji liječnika i medicinskoj etici on piše u svojim djelima Ahlāk al- tabeab (Medicinska Etika) ve Mihnat al- tabeab (Liječnički ispit). (Wikipedia 2015)

Prema Er-Raziju, liječnici moraju biti virtuozne osobe oslobođene ponosa i arogancije. (Karaman 2011) Sve ovo je očito poslužilo kao osnova i za radne zadatke muhtesiba koji je imao nadležnosti da liječnike procjenjuje po ovako ili slično formuliranim zadanim kriterijima. Ovdje ćemo uočiti slične konstatacije oblikovane kroz pravila i propise za medicinske radnike.

Još je važno spomenuti i pojam medicinske deontologije, koja obrađuje dužnosti i prava liječnika u radu sa pacijentima, a koji se i ovdje jasno vidi u opisu liječnikove posjete bolesniku. Svakako, grčki pogled na etičku literaturu Srednjeg vijeka, i arapski utjecaj na srednjovjekovnu medicinu, zahtijevao bi mnogo širu diskusiju.

Zaključak

Veliko bogatstvo pisane kulturne baštine Bosne i Hercegovine, se odnosi na područje orijentalnih rukopisa i knjiga, zatim posebnog oblika zbirki medžmua (magmu'a) koje se odnose na različite oblasti ljudskog življenja. Među tom bogatom pisanom kulturnom građom, nalazi se i djelo „Muhtesib“. Autor djela „Muhtesib“ je Abdullah b. Nasr b. Abdullah b. Muhammed Eš-Šizevi (iz Šizera).

Ono što bi danas podveli pod nazivnik djelokruga rada tržišnog nadzornika, samo je jedan dio djelatnosti koje je obavljao muhtesib. Djelo obiluje preciznim podacima, podijeljeno je u 40 poglavlja i raspravlja o tome čime se sve bavio muhtesib ili tržišni nadzornik, te nalaže tržišne zakone npr.: o banjama, čistoći obrtničkih i trgovačkih radnji, naročito onih u kojim se trgovalo, ugostiteljskih objekata, posebno gdje se spravljala hrana, te o javnim kupatilima i njihovoj čistoći.

Pored toga, muhtesib budno prati rad veterinara, liječnika, hirurga, „one koji puštaju krv“, te farmaceute. Raniji pristup da liječnici imaju obavezu da prate upotrebu određenih biljnih preparata u liječenju kao što je opium, kasnije i samih trgovaca travama, postala je nemoguća, pa se iz kasnije hisba literature saznaje da je superviziju za te radnje preuzeo muhtesib čija je dužnost bila da zaštiti javni moral, trgovinu, osigu-

ra čistoću i zaštiti ljude od šarlatanstva i prevare. (Levey 1966). Posebno je interesantan dio koji se odnosi na ljekare odnosno na zdravstvene radnike, koji su podlijevali strogim pravilima, rada, odgovornosti za pacijente itd., čak je bio ovlašten da od ljekara uzme obavezu, „koju je od njih uzimao Hipokrat“, tj. Hipokratovu zakletvu, kako se kaže u izvornom tekstu. Liječiti su mogli samo oni, koji su za to bili osposobljeni. Bilo je također propisano koje instrumente liječnik mora imati, a vršila se i provjera znanja. Cijelo jedno potpoglavlje odnosi se na ranare, za koje se kaže da su morali poznavati Galenovu zbirku propisa o ranama i mehlemima, kao i anatomiju ljudskog tijela.

Treba dodati da je muhtasib vodio nadzor i nad banjama, javnim kupatilima, ugostiteljskim objektima vodeći računa o potrebama zamijene ili obnavljanja posuda, te da je traženo da se posude sa hranom drže poklopljene, radi opasnosti od zagađivanja koje može doći od insekata (npr.: muhe i slično). Pored toga, poznao je proizvodnju i građevinske standarde.

Koliko je uloga muhtesiba bila važna, čak nezaobilazna, može pokazati i sljedeći podatak, a to je da se u kapitalnom Rumijevom djelu Mesneviya, (1996) u prvom Svesku nalazi priča (hikaja), pod naslovom „Nadzornik javnog reda (muhtesib) poziva u zatvor pijanca koji je zaspao“ (stihovi 2387-2399). Iako ova priča ima drugo, spoznajno značenje i dublji filozofski smisao, iz stihova se razabira da muhtesib, opominjući pijanca, izražava brigu i žalost, što potvrđuju sljedeći stihovi koje pijanica govori muhtesibu: „Ja sam raspoložen, a ti si brižan pa uzdišeš.“ Ovo se može povezati sa ozbiljnošću i odgovornošću funkcije koju je obavljao, mada je to samo jedno od mogućih tumačenja navedenih stihova.

Muhtesib se spominje i u drugoj Rumijevoj knjizi „Fihi ma fihi“, u prevodu „Tajne uzvišenosti“, gdje se potencira pristup nadzora u priči pod naslovom „Lopov traži čuvara reda“ sa porukom da čovjek koji želi biti na pravom putu, uvijek treba kontrolu i razvija svijest da je uvijek praćen od Boga, da bi djela došla na pravo mjesto. (Karahodžić 2015). Muhtesib se, prema ovom primjeru, u filozofskom smislu može promatrati kao ulazna tačka da se probudi dimenzija što veće čistoće ljudskih djela i postupaka. tj. da svijest ni djelo ne izmiču kontroli, gledano kroz odlike fizičke čistoće.

Literatura

- Gazić, Lejla, ur. 2009. *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*. Sarajevo: Orijentalni Institut; London: Al Furqan, Fondacija za islamsko naslijeđe.
- Sokolović, Osman Asaf. 1945. *Orientalne medicinske knjige moje knjižnice*. Sarajevo; Zagreb: Hrvatska državna tiskara.
- Karaman, Hüseyin. 2011. „Abu Bekr Ar-Razi (RHAZES) and Medical Ethics, Bir Biyografi Denemesi: Ebû Bekir er-Râzî“*.Hitit Univ. İlahiyat fak. Dergisi* 3:6–104.
- Levey, Martin. 1966. „Medical deontology in the Ninth Century“. *J Hist Med Allied Sci* XXI (4): 358-373. Pristupljeno 15. 12. 2015. doi:10.1093/jhmas/XXI.4.358
- JALĀL al-Din Rumi, Mawlāna. 1996. *Mesneviya I*. Sarajevo: Udruženje derviških redova R BiH Tari-katski centar.
- JALĀL al-Din Rumi, Mawlāna. 2011. *Tajne uzvišenosti*. Sarajevo: Bookline.